

سرمایه اجتماعی کلان برحسب نوع مذهب در پیمایش‌های ملی سرمایه اجتماعی

محبوبه بابایی محمدی*

یونس نوربخش**

چکیده

مذهب می‌تواند شبکه‌ای از اعتماد و مشارکت را در بین افراد ایجاد کند و یکی از عوامل موجد سرمایه اجتماعی است. بر این مبنای، در این پژوهش با استمداد از داده‌های پیمایش‌های طرح ملی سنجش سرمایه اجتماعی در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴، به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی در سطح کلان در بین مذاهب (شیعه، سنی، اقلیت‌های دینی) کشور پرداخته شده است. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در این پژوهش با دو عنصر اعتماد و روابط اجتماعی مشخص شده است. تحلیل یافته‌ها با استفاده از روش تطبیقی و به صورت تحلیل ثانویه انجام شده است. تحلیل‌ها نشان داد؛ در پیمایش ۱۳۸۴ بین شاخص پنداشت از عملکرد نظام و پنداشت از نکویی جامعه و شاخص ارزیابی از آینده با نوع مذهب رابطه معنادار وجود دارد؛ اما این شاخص‌ها در پیمایش ملی ۱۳۹۴ با نوع مذهب رابطه معنادار نداشته است و پاسخ‌گویان از مذاهب مختلف، دارای سرمایه اجتماعی کلان همسانی می‌باشند. در مجموع، سرمایه اجتماعی کلان طی پیمایش ۱۳۸۴ از وضعیت بهتری نسبت به سال ۱۳۹۴ برخوردار بوده است. واژگان کلیدی: دین، مطالعات تطبیقی، سرمایه اجتماعی.

* دکترای تخصصی، دانشگاه تهران - دانشکده علوم اجتماعی - گروه مطالعات توسعه (نویسنده مسئول)
mahboobeh.babaie@ut.ac.ir

ynourbakhsh@ut.ac.ir

** دکترای تخصصی، دانشیار، دانشیار دانشگاه تهران
تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۵/۲۰ تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۴/۲

مقدمه و طرح مسئله

دین از مهم‌ترین عناصر موجد همگنی و همبستگی اجتماعی در جوامع است. به طوری که تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد (کلانتری و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۷۳). از سویی، سرمایه اجتماعی به مثابه یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم دیرینه در ادیان و علوم اجتماعی و تشکیل‌دهنده یکی از بنیان‌های فرهنگی جوامع دیرین و نوین، در کنار عناصری مانند باورهای اعتقادی و عقلانیت و حاکمیت قانون، در میان اندیشمندان علوم اجتماعی جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی به عنوان جوهر و بنیان جامعه نوین از طریق فرایند ایجاد ارتباط و اعتماد در شبکه‌های ارتباطی در جامعه فردگرا، مانع ذره‌ای شدن جامعه، از خودبیگانگی و رشد فزاینده انحراف‌های اجتماعی می‌شود و از طریق ایجاد ارتباط در میان افراد، کنش را تسهیل می‌بخشد (فصیحی، ۱۳۸۶، ص ۸۰). بنابراین، دین‌داری در کنار سرمایه اجتماعی می‌تواند نقش مهمی در کم کردن بی‌عدالتی‌ها و ایجاد احساس یکپارچگی اجتماعی داشته باشد. دین از مهم‌ترین عناصر موجد همگنی و همبستگی اجتماعی در جوامع است. به طوری که تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد (تاج‌بخش، ۱۳۸۴، ص ۱۲). با وجود اینکه دین به سبب برخورداری از برخی ویژگی‌های منحصربه‌فرد در ایجاد برخی از مهم‌ترین عناصر سرمایه اجتماعی، نقش بی‌بدیلی دارد و عناصر و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بیش از هر زمینه دیگری در دین تحقق می‌یابد (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴، ص ۱۶۰)، و با توجه به اینکه، در ایران سرنوشت و سرگذشت ایرانیان چه پیش و چه بعد از اسلام با ادیان توحیدی گره خورده است. از این رو هویت دینی و توحیدی بخشی از هویت اصیل ساکنان این مرز و بوم است (منصورنژاد، ۱۳۸۵، ص ۷۰) اما طبق بررسی‌ها و مطالعات کاظمی‌پور (۱۳۸۳)؛ موسوی (۱۳۸۵)؛ رنانی (۱۳۸۱)؛ تحقیقی (۱۳۸۲)؛ متوسلی و بی‌نیاز (۱۳۸۲)؛ قاسمی؛ اسماعیلی و ربیعی (۱۳۸۵) و گنجی و همکاران (۱۳۸۹)، سرمایه اجتماعی در ایران در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. بر این اساس، این پژوهش در پی آن است که تأثیر مذهب را در وضعیت سرمایه اجتماعی کلان در بین مذاهب مختلف (شیعه، سنی، اقلیت‌های دینی) در کشور مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه پژوهش

دین‌باوری و تعهد دینی رابطه مستقیمی با سرمایه اجتماعی دارد، زیرا سازمان‌های دینی نقش میانجی را در فعالیت‌های دینی ایفا می‌کنند. از آنجا که ادیان از نشست‌های عمومی و مراسم و

مناسک خاصی برخوردار هستند، باعث توسعه شیوه همکاری، تعاون و آگاهی از مسائل می‌شوند (آیباغی، ۱۳۹۲، ص ۱۷). با توجه به مطلب فوق، موضوع دین و سرمایه اجتماعی توجه بسیاری از محققان را به خود جلب کرده و تحقیقاتی به منظور بررسی رابطه دین و سرمایه اجتماعی انجام گرفته است که در اینجا به برخی از آنها پرداخته می‌شود: ملاحسنی (۱۳۸۱)؛ کتابی و همکاران (۱۳۸۳)؛ گنجی و همکاران (۱۳۸۹)؛ قاسمی و امیری اسفرجانی (۱۳۹۰)؛ امینی بیدختی و شریفی (۱۳۹۲)؛ عیسی نژاد و همکاران (۱۳۹۳)؛ موسوی و همکاران (۱۳۹۷)؛ ترک‌زاده و همکاران (۱۳۹۸)؛ کینگ و فورو^۱ (۲۰۰۴)؛ ویلیامز و لورت^۲ (۲۰۰۷)؛ ال اپلی^۳ (۲۰۱۰)؛ بورلی^۴ (۲۰۱۰)؛ لیم و پاتنام^۵ (۲۰۱۰)؛ کاندلند^۶ (۲۰۰۰) و کسا^۷ (۲۰۱۳)، در پژوهش‌های خود نشان دادند که بین دین‌داری و سرمایه اجتماعی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد، جوامعی که مذهبی‌تر هستند میزان سرمایه اجتماعی در میان آنها بیشتر است.

براتلو و صنایع (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر سرمایه اجتماعی بر پایه عقلانیت دینی» مدلی ارائه کرده‌اند، در این مدل دو جریان ایجابی و بازدارنده در تعامل با سرمایه اجتماعی دیده می‌شود؛ اول امر به پسندها و شایستگی‌ها نسبت به سرمایه اجتماعی نقش ایجابی، توسعه‌بخشی و تکمیلی دارد و دوم اینکه نهی از ناپسندها و ناشایستگی‌ها با حفظ و پاسداشت سرمایه اجتماعی، مانعی در برابر به هدر رفتن آن است.

درخشه و ردادی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «کژکارکردهای سرمایه اجتماعی و نقش دین در بهبود آن» آورده‌اند که اسلام سرشار از مفاهیم سرمایه اجتماعی است، مثلاً رسول اکرم صلی الله علیه و آله، نه سرمایه فیزیکی چندانی داشتند و نه سرمایه انسانی گسترده‌ای، فقط از سرمایه اجتماعی زیادی برخوردار بودند.

خنیفر و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله «چیستی نسبت دین و سرمایه اجتماعی با نگره فلسفی» معتقدند دین اسلام به عضویت در شبکه‌های غیررسمی تشویق می‌کند و نسبت قریب دین و سرمایه اجتماعی در فلسفه حیات را نمایان می‌کند.

ورمس (۲۰۰۴) بر این اعتقاد است که دین‌داری به دو طریق بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد:

1. King and Furrow.
2. Williams and Lore.
3. L. Epley.
4. Burley.
5. Lim and Putnam.
6. Candland.
7. Kaasa.

اول آنکه، افراد دین‌دار حساسیت بیشتری نسبت به امور اجتماعی و کمک کردن به دیگران دارند؛ دوم سازمان‌های مذهبی گردهمایی‌هایی تشکیل می‌دهند و به‌وسیله آن فعالیت‌های خیریه و مذهبی انجام می‌شود که تأثیر مثبت بر سرمایه اجتماعی دارند.

بیرلین و هیپ (۲۰۰۵) در تحقیقی با عنوان «آیا سرمایه اجتماعی به‌عنوان مزیت تلقی می‌شود»، پی بردند که در ایالاتی که پیروان فرقه کاتولیک و پروتستان بیشتری وجود دارند، این فرقه‌ها شبکه‌های روابط اجتماعی را با یکدیگر تشکیل داده و بنابراین سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بین آنها شکل گرفته است.

مرور مطالعات پیشین نشان داد، دین و دین‌داری هر چند به سبب ایجاد حساسیت‌های اجتماعی باعث تقویت شبکه روابط اجتماعی می‌شوند و در ارتقاء سرمایه اجتماعی تأثیرگذار هستند؛ اما ابعادی از دین‌داری که فردگرایی را ترویج می‌کند لزوماً باعث افزایش سرمایه اجتماعی نمی‌شود.

با این همه، مطالعاتی که مرور شد اکثراً سرمایه اجتماعی را از نگاه خرد بررسی کرده‌اند و به دین‌داری در معنای عام توجه کرده‌اند؛ اما این پژوهش بر آن است که به سرمایه اجتماعی از بعد کلان و به دین از منظر مذاهب گوناگون بپردازد.

مبانی نظری

الف) سرمایه اجتماعی

ارتباطات بین مردم به‌مثابه آجرهای ساختمان اجتماعی است. البته این عقیده جدیدی نیست، برعکس، این عقیده در زمان شکل‌یابی جامعه‌شناسی وجود داشته است. امیل دورکیم از بنیان‌گذاران اصلی افکار جامعه‌شناسی در قرن نوزدهم است که به ارتباطات مردم علاقه وافری داشت. به‌ویژه اینکه چگونه ارتباطات مردمی تار و پود جامعه گسترده‌تری را تشکیل می‌دادند. بنابراین، عقیده بر کارکرد پیوندهای اجتماعی خیلی قبل‌تر از بحث‌های جاری به‌خوبی وجود داشته است.

در ابتدا، پیوندهای اجتماعی به‌عنوان نوعی سرمایه می‌نمود، بنابر اظهارات پاتنام^۱ در ظرف قرن بیستم، این ایده شش بار متولد شد و هر بار پیام‌آور آن بود که استفاده از ارتباطات به‌منظور همکاری و تعاون به مردم در جهت بهبود زندگی‌شان کمک می‌کند (پاتنام، ۲۰۰۰، ص ۱۹).

با توجه به اینکه ایده اصلی سرمایه اجتماعی این است که شبکه‌های اجتماعی، یک دارایی با ارزش است. شبکه‌ها پایه و اساس همبستگی اجتماعی را به وجود می‌آورند، چرا که سبب

1. Putnam, R.

همکاری مردم با یکدیگرند که زمینه‌ساز اعتماد به‌عنوان یکی دیگر از ابعاد سرمایه اجتماعی است، که به‌عنوان مهم‌ترین بعد در این پژوهش مورد تأکید خواهد بود.

رابرت پاتنام (۱۹۹۳) اعتماد را یکی از اجزای اصلی سرمایه اجتماعی می‌داند. اعتماد همکاری را تسهیل می‌کند و هرچه سطح اعتماد در جامعه‌ای بیشتر باشد، احتمال همکاری بیشتر است. به‌علاوه خود همکاری نیز موجب اعتماد است. اعتماد مستلزم پیش‌بینی رفتار یک بازیگر مستقل است. افراد با شناخت و پیش‌بینی‌ای که از خلق و خو، انتخاب‌های ممکن و توانایی طرف مقابل دارند، به دیگری اعتماد می‌کنند. در جوامع کوچک، این پیش‌بینی براساس اعتماد صمیمانه انجام می‌شود که به آشنایی نزدیک با فرد بستگی دارد؛ اما در جوامع بزرگ و پیچیده، اعتماد غیرشخصی‌تر و غیرمستقیم ضرورت دارد (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۲۹۱-۲۹۲).

پاتنام دو نوع شبکه غیررسمی و رسمی (یا چیزی که او تعهد مدنی می‌نامد) را از هم متمایز کرد پیوندهای غیررسمی شامل پیوندهایی است که بین خانواده، خویشاوند، دوستان و همسایگان وجود دارد، در حالی که پیوندهای رسمی شامل پیوندهایی است که در اجتماعات داوطلبانه وجود دارد. شبکه‌های غیررسمی به دو بخش شبکه‌های درون خانواده و شبکه‌های ماورای خانواده، تقسیم می‌شود (همان منبع).

اعتماد اجتماعی در جوامع مدرن پیچیده، از دو منبع مرتبط یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی ناشی می‌شود (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۲۹۳).

آنتونی گیدنز^۱ اعتماد را به‌عنوان اتکا با اطمینان به نوعی کیفیت یا صفت یک شخص یا یک چیز، یا اطمینان به حقیقت یک گفته، و از آن به‌عنوان نقطه آغاز سودمندی ذکر می‌کند و اطمینان یا اتکا را به مفهوم ایمان «زیمل» ارتباط می‌دهد (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۳۷). گیدنز در پی جدایی جوامع مدرن از ماقبل مدرن، لازمه زندگی در جوامع مدرن را اعتماد می‌داند. او زمینه‌های مسلط در فرهنگ‌های پیش از مدرن را: نظام خویشاوندی، باورهای مذهبی، اجتماع محلی و سنت‌ها معرفی می‌کند (امیرپور، ۱۳۸۶، ص ۸۴-۸۵؛ گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۱۴۴).

در نظر گیدنز، یکی از عوامل مهم اعتمادساز در جوامع پیش از مدرن، دین است. وی خاطر نشان می‌کند که خدای مسیحیت به ما یاد می‌دهد که به من اعتماد کنید؛ زیرا من تنها خدای راستین هستم. به باور گیدنز، دین، وسیله‌سازمان‌دهنده اعتماد به چند شیوه است. نه تنها خدایان و نیروهای مذهبی، حمایت‌های قابل اتکای مثبتی را برای مؤمنان فراهم می‌سازد، بلکه کارگزاران مذهبی نیز این حمایت‌های قابل اتکا را فراهم می‌کنند. البته گیدنز معتقد است؛ که دین نفوذ

1. Giddens, A.

دوگانه دارد. اگرچه باورداشت‌ها و عملکردهای مذهبی، پناهگاهی را در برابر ناملایمات زندگی روزانه فراهم می‌سازد، لیکن می‌توانند سرچشمه ذاتی اضطراب و نگرانی مذهبی نیز باشند. وی تفاوت جوامع مدرن و سنتی از نظر عوامل اعتمادساز می‌گوید؛ اگرچه بیشتر موفقیت‌های زندگی اجتماعی مدرن، با دین به صورت نفوذ حاکم بر زندگی روزانه سازگاری ندارند؛ ولی به نظر می‌رسد که در جهان مدرن، محو کامل اندیشه و فعالیت مذهبی رخ نمی‌دهد؛ زیرا دین به برخی از پرسش‌های وجودی که در گذشته پاسخ می‌گفت، هنوز هم پاسخ می‌دهد (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۱۱۹). پیوتر زتومکا،^۱ اعتماد کردن را نوعی استراتژی مهم در مواجهه با شرایط نامعین و کنترل‌ناپذیر آینده ذکر کرده است، نوعی طرح آسان‌سازی که افراد را قادر به انطباق با محیط پیچیده اجتماعی و استفاده از امکانات روزافزون آن می‌سازد. اعتماد عبارت است از مطمئن بودن درباره کنش‌های احتمالی دیگران در آینده، در این رابطه اعتماد از دو مؤلفه اصلی باورها و تعهدات تشکیل می‌شود (زتومکا، ۱۳۸۶، ص ۲۹-۳۰).

فوکویاما^۲ اعتماد را به‌عنوان انتظاری که در یک جامعه از رفتار مقرراتی، مسئولانه و همیارانه بخشی از اعضای دیگر جامعه که بر هنجارهای مشترک عام مبتنی است، تعریف می‌کند. طبق این تعریف، اعتماد یک پیامد عملکرد هنجارست که به تنهایی سرمایه اجتماعی را براساس تعریف فوکویاما تشکیل می‌دهد. به‌طورکلی می‌توان گفت که در وهله نخست: فرهنگ میزان اعتماد اجتماعی را تعیین می‌کند که در وهله دوم بر چگونگی نهادها تأثیر می‌گذارد و در وهله سوم این نهادها میزان پیشرفت اقتصادی کشور را تعیین می‌کنند (فوکویاما، ۱۳۸۶، ص ۱۵).

با توجه به اینکه پژوهش حاضر درصدد ارزیابی سرمایه اجتماعی کلان با مفهوم سرمایه اجتماعی نهادی که حاصل اعتماد عمومی، عموم شهروندان به اهمیت و موقعیت عملکرد نهادها است، در این راستا، به بُعدی از سرمایه اجتماعی که بر اعتماد تأکید دارد، پرداخته شد و نظریه پردازان سرمایه اجتماعی از منظر آن بُعد مرور گردید.

ب) دین

مفهومی که بلافاصله در پس دین مطرح می‌شود، دین‌داری است. فرد دین‌دار از یک سو، خود را ملزم به رعایت فرامین دینی می‌داند و از سوی دیگر اهتمام و ممارست‌های دینی، او را به انسانی متفاوت با دیگران بدل می‌سازد. بدین طریق با دو نشانه می‌توان او را از دیگران باز شناخت یکی از طریق پایبندی و التزام دینی اش و دیگری پیامد دین‌داری و آثار تدین در فکر و جان و عمل فردی و

1. Sztompka, P.

2. Fukuyama, F.

اجتماعی او. پس دین‌داری به بیان کلی یعنی داشتن اهتمام دینی به نحوی که نگرش‌گرایش و کنش‌های فرد را متأثر کند (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ص ۳۶). غالباً پژوهش‌های جامعه‌شناسی معطوف به این مفهوم است. ابعاد آن در گستره پیچیده‌تری، در تحقیقات رخ می‌نماید. دین‌داری در قالب پایبندی به دین، به معنای التزام به فرامین دینی و ظهور نتایج این التزام مورد مذاقه قرار گرفته و واژه‌هایی نظیر اهتمام دینی و پیامدهای دینی نیز در ذیل این موضوع مطرح شده‌اند (لنسکی،^۱ ۱۹۶۱؛ گلاک و استارک،^۲ ۱۹۷۰) محیط حاکم بر هر یک از این مفاهیم نیز محصول جمع‌بندی از نتایج تحقیقات و پیمایش‌ها و یا با برداشت از حوزه‌های روان‌شناسی و جامعه است.

مروری بر ابعاد دین و دین‌داری در الگوهای موجود

هر کدام از الگوها، بنا بر مقدمات و مداخلی که از دین ارائه داده‌اند و با تکیه بر آموزه‌های کتب مقدّس و راهنمایی دانشمندان و منابع گوناگون عقلی و ذوقی آن دین و آئین، به تبیین ابعاد دین پرداخته‌اند. در این پژوهش نگاهی مختصر و نافع در این باب، اکتفا به مقصود خواهد نمود که جمع‌بندی آن در حدّ جدول (۱) ارائه می‌گردد.

جدول ۱. ابعاد دین‌داری

				عمل	عواطف	عقاید	کنت ^۳
			اجتماعی	عمل	عواطف	عقاید	لئونا ^۴
			معاشرتی	مناسکی	-	عقیدتی	واخ ^۵
			اجتماعی	مناسکی	-	عقیدتی	دورکیم ^۶
		نمادین	-	رفتاری	-	اعتقادی	گلاک و استارک
مادی	اسطوره‌ای	اخلاقی	سازمانی	مناسکی	تجربه دینی	عقیدتی	اسمارت ^۷
سیاسی	ماوراء طبیعی	اخلاقی	نهادی	مناسکی	فردی	اعتقادی	کرافورد ^۸

(منبع: شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ص ۴۰)

1. Lenski.
2. Glock & Stark.
3. Cont.
4. Leona.
5. Wakh.
6. Dorkhime.
7. Smart.
8. Craford.

در اینجا تفاوت ابعاد دین‌داری که منبعث از اختلاف آرای این دانشمندان دین پژوه غربی ارائه شده است نیازمند بحث و استدلال است، که از موضوع این نوشتار خارج است. با توجه به اینکه این پژوهش درصدد مطالعه همبستگی سرمایه اجتماعی با تأکید بر پیمایش‌های ملی سنجش سرمایه اجتماعی و دین‌داری ایرانیان است، پس نیازی به مرور مبسوط نظریات جامعه‌شناسان نمی‌باشد.

با توجه به اینکه نقش دین در ایجاد سرمایه اجتماعی، چه از جهت ترغیب به مشارکت در زندگی اجتماعی و چه از جهت پدیدار شدن اعتماد درون یا برون‌گروھی، انکارناپذیر است. در واقع، افراد برحسب نوع مذهبی که برخوردار هستند، از شیوه‌ها و میزان مشارکت‌پذیری و اعتماد متفاوتی برخوردار هستند.

رابطه بین نهادهای اجتماعی دین و ارتباطات فردی مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است. این پژوهش نیز بر آن است که رابطه بین نوع مذهب و سرمایه اجتماعی در سطح کلان را بررسی کند، به همین دلیل از نظریه پردازانی که سرمایه اجتماعی و دین را از بعد کلان بررسی می‌کنند، بهره گرفته شده است.

روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش تطبیقی و به صورت تحلیل ثانویه، درصدد بررسی رابطه دین و سرمایه اجتماعی در سطح کلان است و واحد تحلیل در آن فرد است. برای این منظور از یافته‌های طرح ملی سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴ در بین استان‌های کشور استفاده شده است. گفتنی است که تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها مطابق با تعاریف متغیرها در پیمایش‌های ذکر شده، انتخاب شده است و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در این پژوهش مؤلفه‌هایی است که در سنجش سرمایه اجتماعی کشور مدنظر بوده است. در پیمایش‌ها، سرمایه اجتماعی اصولاً با دو عنصر اعتماد و روابط اجتماعی تعریف شده است. منظور از اعتماد، اتکا به دیگری، اعم از کنشگر فردی یا جمعی از حیث خیر در نیت، درستکاری در گفتار و راستی در کردار است. در این تعریف سه عنصر اساسی وجود دارد: ۱. صداقت؛ ۲. کارایی؛ و ۳. دگرخواهی؛ هر یک از این سه عنصر به تنهایی باعث به وجود آمدن مقداری اعتماد خواهد شد و اگر هر سه عنصر با هم وجود داشته باشد. اعتمادپذیری از استحکام بیشتری برخوردار است.

عنصر دوم سرمایه اجتماعی، رابطه اجتماعی است؛ چرا که نظام اجتماعی به مثابه شبکه تعاملی کنشگران فردی و جمعی، تعریف شده است که چهار عنصر مفهومی: تعامل اجتماعی،

انتظارات متقابل، تعهدات متقابل و ضمانت اجرا را در خود دارد. در حقیقت وجود و تداوم تعامل اجتماعی همراه با سه عنصر دیگر است. تعامل اجتماعی سازنده رابطه اجتماعی است، رابطه‌ای که تعهد اجتماعی را ایجاد می‌نماید. نظام اجتماعی، در سطح جامعه کل، به‌عنوان نظام جامعه‌ای تعریف می‌شود. این نظام خود از چهار نظام فرعی که عبارت‌اند از نظام اقتصادی، نظام سیاسی، نظام فرهنگی و نظام اجتماعی جامعه‌ای تشکیل می‌شود.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های این پژوهش بر مبنای گزارش کشوری طرح‌های ملی سنجش سرمایه اجتماعی کشور است. در این پژوهش تلاش شده است که از سه سطح سرمایه اجتماعی (خرد، میانه و کلان)، صرفاً یافته‌های سطح کلان مورد تحلیل واقع شوند.

در پیمایش ملی سرمایه اجتماعی سال ۱۳۸۴ با توجه به نوع مذهب جامعه نمونه‌های جداگانه‌ای انتخاب شده است؛ اما تحلیل نهایی با تأکید بر مذهب سنی و شیعه انجام شده است و اقلیت‌های دینی نادیده گرفته شده‌اند؛ اما پیمایش ملی سرمایه اجتماعی ۱۳۹۴ یافته‌های طیف‌های گوناگون با توجه به نوع مذهب تفکیک شده‌اند.

در پیمایش ملی سرمایه اجتماعی (۱۳۸۴ و ۱۳۹۴)، سرمایه اجتماعی کلان در قالب چهار بعد، که ۴۴ متغیر را شامل می‌شود، سنجش شده است. چهار بعد این سطح عبارت‌اند از:

۱. ارزیابی پنداشت از عملکرد نظام در رفع و حل مشکلات؛
  ۲. ارزیابی پنداشت از موفقیت نهادی در انجام دادن وظایف نهادی؛
  ۳. ارزیابی پنداشت از نکویی جامعه؛ مطلوب بودن جامعه و وجود عدالت و برابری؛ و
  ۴. ارزیابی از آینده؛
- در ادامه وضعیت هر یک از ابعاد ذکر شده در بین مذاهب مختلف بررسی خواهد شد.

۱. پنداشت از عملکرد نظام در رفع و حل مشکلات

پنداشت از عملکرد نظام در رفع و حل مشکلات با طرح پرسشی که: در کشور با مسائل و مشکلاتی مواجهیم که مسئولان نظام درصدد رفع و حل آنها بوده و هستند؛ به نظر شما مسئولان کشور در رفع و حل این مشکلات تا چه اندازه موفق بوده‌اند، ارزیابی شده است. در ادامه وضعیت پنداشت از عملکرد نظام به تفکیک پیمایش ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴ برحسب مذاهب مختلف ذکر شده است.

از مجموع ده متغیری که برای سنجش پنداشت از عملکرد نظام در رفع و حل مشکلات تدوین شده است. چهار متغیر؛ عملکرد نظام در مبارزه با اعتیاد، بی‌کاری، فساد مالی و ارتشاء و ناامنی رابطه معناداری با نوع مذهب نداشته است و همه مذاهب (شیعه، سنی، اقلیت‌های دینی) بر این اعتقاد هستند که نظام در مواجهه با این آسیب‌های ذکر شده به اندازه کافی کارآمد نبوده است. در میان مذاهب سه‌گانه اقلیت‌های دینی بیشتر از دیگر مذاهب سنی و شیعه معتقداند که نظام در همه متغیرهای تعریف شده (برای سنجش عملکرد نظام) به اندازه کافی کارآمد نبوده است به جز در حوزه درمان و سلامت که اقلیت‌های قومی بیشتر از اهل تسنن و شیعه معتقد به کارآمدی نظام بوده است.

جدول ۲. بررسی رابطه بین پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات و نوع مذهب

مذهب	میانگین	سطح معناداری
شیعه	۲۳/۶۵۹۹	۰/۹
سنی	۲۳/۵۵۴۰	
اقلیت دینی	۲۳/۵۶۳۰	

(منبع: شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴، ص ۳۱)

این تحلیل که با استفاده از مقایسه میانگین‌ها صورت گرفته است، میانگین مذاهب سه‌گانه و سطح معناداری آن (۰/۹) است که حاکی از این است که، رابطه معناداری بین نوع مذهب و پنداشت از عملکرد نظام در رفع مشکلات وجود نداشته است.

یافته‌های پیمایش سرمایه اجتماعی سال ۱۳۸۴ در پنداشت نسبت به عملکرد کلان نظام برحسب نوع مذهب به شرح زیر بوده است:

رابطه بین نوع مذهب و مقوله رفع مشکل بی‌کاری وجود دارد، پاسخ‌گویان اهل تسنن بیشتر از پاسخ‌گویان شیعه مذهب معتقدند که نظام در حل مشکل بی‌کاری موفق بوده است. افراد سنی مذهب میانگین بیشتری (۱/۱۵) نسبت به افراد شیعه (۰/۹۳) درباره رفع مشکل بی‌کاری دارند. همچنین مذهب با نگرش افراد نسبت به رفع تبعیض و نابرابری رابطه معناداری دارد. در واقع، افراد سنی مذهب (۱/۳۳) دارای میانگین نگرش بالاتری نسبت به افراد شیعه مذهب در رفع تبعیض و نابرابری می‌باشند و بین نگرش به رفع گرانی و تورم مذهب رابطه معناداری مشاهده می‌شود. سنی‌ها میانگین نگرش بالاتری در حد (۱/۳) نسبت به افراد شیعه مذهب (۱/۰۵) دارا می‌باشند. در معرف رفع ناامنی، میانگین نگرش افراد شیعه مذهب و سنی مذهب تقریباً مساوی است.

رابطه مذهب و نگرش افراد نسبت به رفع جرم و جنایت معنادار نیست. پاسخ‌گویان هر دو

مذهب معتقدند که نظام در رفع جرم و جنایت خیلی کم و کم، کارآمد بوده است. رابطه نگرش افراد نسبت به رفع فقر با مذهب معنادار می‌باشد. افراد سنی مذهب میانگین نگرش بالاتری (۱/۳۳) نسبت به افراد شیعه مذهب (۱/۱۸) دارند.

نگرش افراد نسبت به رفع اعتیاد با مذهب رابطه معناداری مشاهده می‌شود، افرادی که دارای مذهب سنی می‌باشند میانگین نگرش بالاتری (۱/۳۶) نسبت به افراد شیعه مذهب (۱/۱۹) دارند. همچنین رابطه نگرش افراد درباره رفع بی‌بند و باری با مذهب معناداری مشاهده می‌شود. افرادی که دارای مذهب سنی می‌باشند میانگین نگرش بالاتری (۱/۴۹) درباره رفع بی‌بند و باری نسبت به افراد شیعه مذهب دارند (۱/۳۳).

آنچه که قابل ذکر است، این است که طی این دوره کشور تحت تحریم‌ها واقع شده است، که موجب شرایط اقتصادی نابسامان در کشور شده است و متعاقب آن آسیب‌های اجتماعی ناشی از وضعیت بی‌کاری را در کشور ایجاد کرده است. که همه گروه‌ها بر آن صحنه گذاشته‌اند.

افزون بر این، نگرش افراد نسبت به حل مشکل بهداشت با مذهب رابطه معنادار ندارد. پاسخ‌گویان هر دو مذهب معتقد بوده‌اند که نظام، زیاد و خیلی زیاد مشکل بهداشت را حل کرده است. سرانجام رابطه میان نگرش افراد نسبت به مشکل اجرای قانون با مذهب معنادار است، افرادی که دارای مذهب سنی هستند دارای میانگین نگرش بالاتری (۱/۷۷) نسبت به افراد شیعه درباره مشکل اجرای قانون می‌باشند (۱/۶۵). پاسخ‌گویان شیعه مذهب ۴۱/۱ درصد معتقدند که نظام درباره مشکل اجرای قانون کم و خیلی کم کارآمد بوده و این در حالی است که سنی مذهب‌ها معتقدند که نظام در حوزه مشکل اجرای قانون کم و خیلی کم کارآمد بوده است.

در واقع، عدم رابطه معنادار بین مذهب و حل مشکل بهداشتی در بین مذاهب مختلف و ابراز رضایت آنها از وضعیت بهداشتی کشور، نشأت گرفته از برنامه‌های پوشش همگانی خدمات سلامت طی این دوره می‌باشد.

۲. پنداشت از موفقیت نهادی در اجرای وظایف نهادی

پنداشت از موفقیت نهادی در اجرای وظایف با طرح این پرسش که:

در هر جامعه‌ای، مجموعه‌ای از نهادها وجود دارند که عهده‌دار وظایفی هستند. به نظر شما نهادهایی که نام برده می‌شوند تا چه اندازه در اجرای وظایف‌شان موفق بوده‌اند؟ در ادامه وضعیت پنداشت از موفقیت نهادی در پیمایش ۱۳۹۴ و ۱۳۸۴ به تفکیک مذاهب ذکر می‌شود.

جدول شماره ۲. بررسی رابطه بین موفقیت نهادهای نظام برحسب نوع مذهب

سطح معناداری	میانگین	مذهب
۰/۰۰۰	۲۹/۳۲۴۷	شیعه
	۲۹/۱۳۵۵	سنی
	۲۸/۵۱۵۲	اقلیت دینی

(منبع: شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴، ص ۶۵)

جدول بررسی رابطه بین موفقیت نهادهای نظام برحسب نوع مذهب حاکی از این است که با توجه به مقایسه میانگین‌ها در بین مذاهب سه‌گانه و با توجه به اینکه میانگین اقلیت دینی کمتر از شیعه و سنی است و همچنین با توجه به معناداری جدول که (۰/۰۰۰) است و کمتر از (۰/۰۵) است، پس رابطه معناداری بین موفقیت نهادهای نظام و نوع مذهب وجود داشته است.

از مجموع معرف‌هایی که برای سنجش پنداشت از موفقیت نظام در انجام دادن وظایف نهادی تعریف شده است، دولت و مجلس شورای اسلامی رابطه معناداری برحسب به نوع مذهب نداشته‌اند. دیگر معرف‌ها (آموزش و پرورش، سازمان‌های دینی، رسانه‌ها، قوه قضائیه و نهاد حقوق مالکیت) رابطه معناداری برحسب نوع مذهب داشته‌اند. اقلیت‌های مذهبی نسبت به دیگر مذاهب بیشتر به ناکارآمدی نهادی نظام معتقد هستند (شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴، ص ۶۲).

وجود سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در بین مذاهب، باعث شده است که اعتماد کمتری به دیگر نهادهای تأثیرگذار در جامعه نسبت به اعضای خود داشته باشند. در واقع تأکید بر اعتماد بالا به نماینده‌های مجلس که به تناسب اقلیت‌های دینی مختلف، انتخاب شده‌اند، در حل مسائل از سوی اقلیت‌های مذهبی نشأت گرفته از اعتماد درون‌گروهی بالا و اعتماد برون‌گروهی پایین در بین اقلیت‌های مذهبی می‌باشد.

یافته‌های پیمایش سرمایه اجتماعی ۱۳۸۴ نشان داد، رابطه میان متغیر مذهب و نگرش افراد نسبت به نقش دولت در برقراری نظم و امنیت اجتماعی معنادار نیست. بخش زیادی (۳۹/۸) از پاسخ‌گویان معتقد بوده که نقش دولت در برقراری نظم و امنیت اجتماعی متوسط بوده است و مذهب با نگرش افراد نسبت به نقش مجلس در برقراری نظم و امنیت اجتماعی معنادار نیست. پاسخ‌گویان شیعه مذهب (۵۶/۶) معتقد بوده که مجلس کم و بسیار کم در برقراری نظم و امنیت اجتماعی موفق بوده است و (۲۵/۵) زیاد و خیلی زیاد در برقراری نظم و امنیت موفق بوده است و (۲۲/۳) درصد از پاسخ‌گویان سنی مذهب معتقد بوده که مجلس کم و بسیار کم در برقراری نظم و امنیت اجتماعی موفق بوده است و (۲۷/۲) معتقدند که دولت زیاد و خیلی زیاد در برقراری نظم و امنیت موفق بوده است.

رابطه بین مذهب و نگرش افراد نسبت به نقش قوه قضائیه در برقراری نظم و امنیت اجتماعی معنادار بوده است. افرادی که دارای مذهب سنی هستند میانگین بالاتر و نگرش مثبت‌تری نسبت به افراد شیعه مذهب در کارآمدی قوه قضایه دارند.

در پیمایش طرح سنجش سرمایه اجتماعی ۱۳۸۴، در اعتماد تعمیم‌یافته به نظام، از طریق اعتماد به مجموعه‌ای از گروه‌های تخصصی چون؛ پزشکان، معلمان، اساتید، دانشگاه، وزرا، و اعضای هیئت دولت، نمایندگان مجلس، مهندسان راه و ساختمان، اقتصاددانان، مدیران صنعتی، داروسازان، قضات و وکلاء، مهندسان صنایع غذایی، مهندسان فنی (اتومبیل سازان)، مهندسان کشاورزی، مدیران دولتی و امنیتی، مورد سنجش قرار گرفته است. توزیع نسبی اعتماد نشان می‌دهد، اعتماد به گروه‌ها و اصناف در حد متوسط و بالاتر از آن قرار دارد. در میان گروه‌های مطرح شده، بیشترین اعتماد نسبت به اساتید دانشگاه‌ها، معلمان و سپس پزشکان وجود دارد و اعتماد به داروسازان، مهندسان کشاورزی، مدیران انتظامی و امنیتی، مهندسان صنایع غذایی و وزراء و اعضای هیئت دولت، بالاتر از سطح متوسط و اعتماد به نمایندگان مجلس، مهندسان فنی و سیاستمداران و مابقی گروه‌ها، در سطح متوسط می‌باشد (وزارت کشور، ۱۳۸۴). باید به این موضوع توجه داشت که توجه به پیشینه فرهنگی، احترام به معلم در فرهنگ ایرانیان و هم‌ردیف دانستن شغل معلمی با شغل انبیاء باعث شده است که طیف‌های مختلف از مذاهب مختلف بیشترین اعتماد را نسبت به معلمان و اساتید دانشگاه داشته باشند.

۳. پنداشت از نکویی جامعه

پنداشت از نکویی جامعه که دلالت بر تصور و داوری در مورد جامعه نزد اذهان اعضای جامعه دارد با دو شاخص مطلوب بودن جامعه و پنداشت از وجود عدالت و برابری، سنجش شده است. برای ارزیابی هر کدام از این شاخص‌ها طیف زیادی پرسش‌های مربوطه پرسیده شده است. در ادامه، وضعیت هر یک از این شاخص‌ها به تفکیک مذاهب مختلف و در سال‌های مختلف ارزیابی شده است.

جدول ۳. بررسی رابطه بین معرف‌های پنداشت از نکویی جامعه (مطلوب بودن جامعه) برحسب نوع مذهب (سال ۱۳۹۴)

معرف‌ها	مذهب	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	سطح معناداری
احترام به مالکیت خصوصی	شیعه	۹/۲	۲۴/۰	۴۰/۵	۲۲/۶	۳/۶	۰/۰۱۳
	سنی	۱۱/۲	۲۷/۷	۳۶/۰	۲۱/۹	۳/۲	
	اقلیت‌ها	۱۳/۰	۳۷/۰	۲۸/۳	۱۷/۴	۴/۳	
احترام به حقوق و آزادی قانون افراد	شیعه	۱۰/۱	۲۷/۱	۴۱/۴	۱۹/۰	۲/۴	۰/۰۰۲
	سنی	۱۳/۴	۲۷/۵	۴۲/۲	۱۴/۴	۲/۴	
	اقلیت‌ها	۱۹/۶	۲۸/۳	۳۰/۴	۱۹/۶	۲/۲	
دوری و پرهیز از پنهان‌کاری	شیعه	۱۱/۷	۳۲/۹	۳۸/۴	۱۴/۶	۲/۴	۰/۸
	سنی	۱۱/۳	۳۴/۶	۳۸/۵	۱۴/۰	۱/۵	
	اقلیت‌ها	۱۰/۹	۳۲/۶	۳۴/۸	۱۷/۴	۴/۳	
وجود همکاری بین سازمان‌ها و بخش‌های مختلف دولتی و غیردولتی	شیعه	۱۱/۰	۳۰/۲	۴۲/۷	۱۴/۳	۱/۹	۰/۰۰۸
	سنی	۱۰/۱	۳۰/۲	۴۵/۰	۱۳/۹	۰/۸	
	اقلیت‌ها	۱۱/۱	۳۵/۶	۲۶/۷	۲۴/۴	۲/۲	
تجسس نکردن در امور شخصی دیگران	شیعه	۱۳/۲	۳۰/۸	۳۶/۵	۱۶/۸	۲/۷	۰/۰۰۷
	سنی	۱۳/۲	۳۵/۵	۳۳/۵	۱۴/۵	۳/۳	
	اقلیت‌ها	۱۷/۸	۲۶/۷	۳۳/۳	۱۵/۶	۶/۷	
خواهان خیر و موفقیت یکدیگر بودن	شیعه	۱۱/۶	۳۰/۳	۳۷/۸	۱۷/۵	۲/۸	۰/۰۰۵
	سنی	۱۲/۷	۲۹/۱	۳۹/۹	۱۶/۴	۱/۹	
	اقلیت‌ها	۱۵/۶	۳۷/۸	۲۶/۷	۱۱/۱	۸/۹	
توجه به حرمت و آبروی یکدیگر	شیعه	۱۰/۵	۲۵/۷	۳۹/۱	۲۰/۸	۳/۹	۰/۴۳
	سنی	۱۱/۷	۲۶/۸	۳۸/۹	۱۸/۹	۳/۷	
	اقلیت‌ها	۱۴/۰	۳۴/۹	۳۲/۶	۱۱/۶	۷/۰	
فرصت‌طلبی و سوء استفاده از موفقیت	شیعه	۷/۳	۱۸/۷	۳۲/۹	۳۱/۲	۹/۹	۰/۰۰۱
	سنی	۹/۵	۱۹/۹	۳۵/۹	۲۶/۶	۸/۱	
	اقلیت‌ها	۱۳/۰	۱۷/۴	۲۸/۳	۲۱/۷	۱۹/۶	

(منبع: شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴، ص ۱۰۲-۱۲۲)

بررسی رابطه بین معرف‌های پنداشت از نکویی جامعه (مطلوب بودن جامعه) برحسب نوع مذهب نشان می‌دهد از بین هشت معرف برای سنجش این شاخص، چهار معرف احترام به مالکیت خصوصی، احترام به حقوق و آزادی فرد، خواهان خیر و موفقیت یکدیگر بودن، فرصت‌طلبی و سوء استفاده از موفقیت رابطه معناداری با مذهب داشته‌اند و معرف‌های دوری و پرهیز از پنهان‌کاری، وجود همکاری بین سازمان‌ها و بخش‌های مختلف دولتی و غیردولتی، تجسس نکردن در امور شخصی دیگران، توجه به حرمت و آبروی یکدیگر رابطه معناداری با مذهب نداشته‌اند.

پیمایش سرمایه اجتماعی ۱۳۸۴، برخلاف پیمایش سال ۱۳۹۴ که به بررسی شاخصی با نام پنداشت از نکویی جامعه می‌پردازد، ارزیابی و پنداشت از عملکرد و جایگاه نهادهای فرهنگی را با

پنج پرسش مربوط به موفقیت آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها، حوزه‌های علوم دینی و نیز اهمیت سرمایه‌گذاری در نهادهای آموزشی و علمی و سهم نهادهای دینی در حل مشکلات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.

با توجه به میانگین‌های محاسبه شده در این جدول موفقیت نهادهای فرهنگی در حد متوسط و کمی بالاتر از آن ارزیابی شده است و به لحاظ جایگاه یعنی اهمیت و سهمی که برای این نهادها قائل هستند این جایگاه در بالاتر از حد متوسط قرار دارد.

رابطه معناداری بین مذهب و نگرش افراد نسبت به موفقیت آموزش و پرورش وجود ندارد. رابطه میان مذهب و نگرش افراد نسبت به موفقیت دانشگاه‌ها معنادار نیست. پاسخ‌گویان از هر دو مذهب نسبت به موفقیت آموزش و پرورش و دانشگاه خوش‌بین هستند؛ اما مذهب با نگرش افراد نسبت به موفقیت حوزه‌های دینی معنادار است، میانگین نگرش افراد شیعه نسبت به موفقیت حوزه‌های علوم دینی (۲/۱۳) اندکی بیشتر از افراد اهل تسنن (۱/۹۵) است.

رابطه میان نگرش افراد نسبت به سهم سرمایه‌گذاری در نهادهای آموزشی و علمی با مذهب معنادار است. میانگین نگرش افراد شیعه مذهب بالاتر از افراد اهل تسنن می‌باشد و رابطه نگرش افراد نسبت به سهم نهادهای دینی در حل مشکلات اجتماعی با مذهب معنادار است و میانگین نگرش افراد شیعه نسبت به پاسخ‌گویان اهل تسنن بیشتر می‌باشد.

جدول ۴. بررسی رابطه بین معرف‌های پنداشت از نکویی جامعه (عدالت و برابری) برحسب نوع مذهب (سال، ۱۳۹۴)

معرف‌ها	مذهب	سطح معناداری
تناسب بین تلاش و رفاه	شیعه	۰/۰۰۰
	سنی	
	اقلیت‌ها	
تناسب بین استعداد و پاداش	شیعه	۰/۰۰۱
	سنی	
	اقلیت‌ها	
تناسب بین سخت‌کوشی و پاداش	شیعه	۰/۰۰۷
	سنی	
	اقلیت‌ها	
برابری در دسترسی به فرصت‌های بهداشتی	شیعه	۰/۰۰۳
	سنی	
	اقلیت‌ها	
برابری در دسترسی به فرصت‌های آموزشی	شیعه	۰/۱۱
	سنی	
	اقلیت‌ها	

معرفها	مذهب	سطح معناداری
وجود تناسب بین وضع مالی افراد با مهارت و تحصیلات	شیعه	۰/۴۵
	سنی	
	اقلیتها	
دسترسی به فرصت‌های شغلی برای کسانی که مهارت دارند.	شیعه	۰/۰۲
	سنی	
	اقلیتها	
تناسب بین پست و مقام با شایستگی	شیعه	۰/۳
	سنی	
	اقلیتها	

(منبع: شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴، ص ۱۲۵-۱۵۲)

یافته‌های جدول بررسی رابطه بین پنداشت از نکویی جامعه (عدالت و برابری) و مذهب حاکی از این است که از بین هشت معرف مشخص شده برای این شاخص پنج معرف تناسب بین تلاش و رفاه، تناسب بین استعداد و پاداش، برابری در دسترسی به فرصت‌های بهداشتی، دسترسی به فرصت‌های شغلی برای کسانی که مهارت دارند و تناسب بین سخت کوشی و پاداش با مذهب رابطه معناداری داشته است؛ اما معرف‌های برابری در دسترسی به فرصت‌های آموزشی، وجود تناسب بین وضع مالی افراد با مهارت و تحصیلات با مذهب رابطه معناداری نداشته است.

۴. ارزیابی از آینده

ارزیابی مبتنی بر داوری در مورد موفقیت و یا عدم موفقیت یک نظام در قبال اوضاعی که به نوعی مطلوب‌ها و هدف‌های مهم را در خود مستتر دارند. وقتی این ارزیابی، معطوف به آینده جامعه می‌شود بیانگر نوعی امید به آینده از عملکرد و فعالیت‌های یک نظام هم است. مهم‌ترین اوضاع مطلوبی که یک جامعه برای رسیدن به آنها هدف‌گذاری می‌کند و در پی ایجاد تغییرات مطلوب و مثبت در آنها است. در ادامه ارزیابی پاسخ‌گویان از آینده در هر یک از وضعیت‌ها ارزیابی می‌شود.

جدول ۵. بررسی رابطه بین ارزیابی از آینده و مذهب سال (۱۳۸۴)

متغیر	مذهبی	میانگین	معناداری
رفع مشکل بیکاری	شیعه	۰/۹۳	۰/۰۰۰
	سنی	۱/۱۵	
رفع نابرابری	شیعه	۱/۱۴	۰/۰۰۰
	سنی	۱/۳۳	
رفع گرانی	شیعه	۱/۰۵	۰/۰۰۰
	سنی	۱/۳	

معناداری	میانگین	مذهبی	متغیر
۰/۰۰۰	۱/۱۸	شیعه	رفع ناامنی
	۱/۳۳	سنی	
۰/۰۰۰	۱/۱۹	شیعه	رفع آسیب‌های اجتماعی
	۱/۳۶	سنی	
۰/۰۰۰	۱/۶۵	شیعه	اجرای قانون
	۱/۷۷	سنی	

در پیمایش سال ۱۳۸۴ رابطه بین مذهب و ارزیابی از آینده وجود داشته است و پاسخ‌گویان سنی مذهب وضعیت آینده را بهتر از پاسخ‌گویان شیعه مذهب ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۶. بررسی رابطه بین ارزیابی از آینده و مذهب (۱۳۹۴)

معرف‌ها	مذهب	بدتر می‌شود	فرقی نمی‌کند	بهتر می‌شود	سطح معناداری
وضعیت رفاهی	شیعه	۳۲/۱	۳۳/۴	۳۴/۵	۰/۷۶
	سنی	۳۳/۱	۳۳/۷	۳۳/۲	
	اقلیت‌ها	۳۷/۰	۲۶/۱	۳۷/۰	
وضعیت نابرابری اجتماعی	شیعه	۳۶/۲	۳۹/۹	۲۳/۹	۰/۳۳
	سنی	۳۳/۱	۴۲/۷	۲۴/۲	
	اقلیت‌ها	۴۱/۳	۳۴/۸	۲۳/۹	
پابندی به ارزش‌های اخلاقی و دینی	شیعه	۴۰/۸	۳۲/۳	۲۶/۹	۰/۰۱۱
	سنی	۳۷/۳	۳۷/۶	۲۵/۱	
	اقلیت‌ها	۵۱/۱	۲۶/۷	۲۲/۲	
وضعیت اقتصادی	شیعه	۴۶/۷	۲۸/۹	۲۴/۴	۰/۰۸
	سنی	۴۵/۲	۳۰/۵	۲۴/۲	
	اقلیت‌ها	۵۰/۰	۱۳/۰	۳۷/۰	
وحدت و همدلی	شیعه	۳۲/۵	۳۹/۰	۲۸/۵	۰/۰۷
	سنی	۳۱/۰	۴۱/۹	۳۷/۱	
	اقلیت‌ها	۴۶/۷	۲۲/۲	۳۱/۱	
وضعیت جرم و جنایت	شیعه	۴۷/۷	۲۹/۸	۲۲/۵	۰/۰۶
	سنی	۴۶/۸	۲۸/۸	۲۴/۴	
	اقلیت‌ها	۴۶/۷	۳۵/۶	۱۷/۸	
وضعیت فقر و نداری	شیعه	۵۳/۶	۲۵/۴	۲۱/۰	۰/۶
	سنی	۵۵/۲	۲۳/۰	۲۱/۷	
	اقلیت‌ها	۵۰/۰	۲۸/۳	۲۱/۷	

(منبع: شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴، ص ۱۵۴-۱۷۵)

یافته‌های جدول بررسی رابطه بین ارزیابی از آینده و مذهب حاکی از این است که از بین هفت معرف مشخص شده برای شاخص ارزیابی از آینده، هیچ کدام از معرف‌ها رابطه معناداری با

مذهب نداشته‌اند، پاسخ‌گویان از مذاهب گوناگون ارزیابی از آینده را در هر یک از معرف‌ها به سوی بدتر شدن آینده ارزیابی کرده‌اند.

اعمال فشارها و تحریم‌ها بعد از انقلاب اسلامی، طی سال‌های اخیر تشدید شده است و باعث پدیدار شدن چالش‌های اقتصادی به صورت دوری شده است. این شرایط باعث نگرانی‌های کنونی مردم شده است. به همین سبب نسبت به آینده ارزیابی مناسبی ندارند.

نتیجه‌گیری

با توجه به هویت دینی مردم ایران، تحلیل، ارزیابی و سنجش سرمایه اجتماعی در این دیار بایسته است با رویکردی دینی صورت پذیرد. شاید چنین تحلیلی ما را به نتیجه‌ای یکسان درباره وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور سوق دهد. در این راستا این پژوهش با تأکید بر اعتماد به نظام تلاش شده همبستگی بین سرمایه اجتماعی کلان و مذهب در دو پیمایش ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴ بررسی کند. از متغیرهایی که برای سنجش پنداشت از عملکرد نظام به‌عنوان یکی از عناصر سازنده اعتماد، رفع تبعیض و نابرابری، رفع گرانی و تورم، رفع جرم و جنایت، رفع فقر، رفع مشکل اجرای قانون در هر دو پیمایش رابطه معناداری با مذهب داشته است؛ اما متغیر رفع مشکل بی‌کاری، رفع اعتیاد، در پیمایش ۱۳۸۴ با مذهب رابطه معنادار دارد و اما در پیمایش ۱۳۹۴ متغیرهای ذکر شده با مذهب رابطه معنادار ندارند. پاسخ‌گویان هر دو مذهب در این پیمایش معتقد بوده که نظام در رفع مشکل بی‌کاری و اعتیاد به اندازه کافی کارآمد نبوده است. همچنین متغیرهای رفع ناامنی، حل مشکل بهداشت در پیمایش ۱۳۸۴ رابطه معناداری با مذهب دارند؛ اما در پیمایش ۱۳۹۴ این متغیرها رابطه معناداری با مذهب نداشته‌اند، همه مذاهب از عملکرد نظام در بهبود وضعیت بهداشت رضایت داشته‌اند.

ارزیابی از نهادها به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر اعتماد به نظام نشان داد که از نهادهایی که به‌طور مشترک در پیمایش ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴ مورد ارزیابی قرار گرفته شده است، نگرش به دولت، مجلس، سازمان‌های دینی، آموزش و پرورش در هر دو پیمایش رابطه معناداری با مذهب داشته‌اند؛ اما نگرش به قوه قضاییه در پیمایش ۱۳۸۴ رابطه معناداری با مذهب داشته است؛ ولی در پیمایش ۱۳۹۴ رابطه معناداری با مذهب ندارد.

رابطه بین ارزیابی از آینده و مذهب حاکی از این است، رابطه معناداری بین مذهب و ارزیابی از آینده وجود ندارد. همه پاسخ‌گویان از هر نوع مذهبی ارزیابی از آینده را در هر یک از معرف‌ها به سوی بدتر شدن آینده کشور ارزیابی کرده‌اند.

در شاخص، پنداشت از نکویی جامعه که با دو شاخص مطلوب بودن جامعه و عدالت و برابری مشخص شده است؛ رابطه بین عدالت و برابری و مذهب معنادار بود. و برای شاخص مطلوب بودن جامعه از بین هشت معرف برای سنجش این شاخص، چهار معرف رابطه معناداری با مذهب داشته‌اند و چهار معرف دیگر رابطه معناداری با مذهب نداشتند. در پیمایش ۱۳۸۴، پنداشت از نکویی جامعه را در ارزیابی از ابعاد فرهنگی و اجتماعی سنجیده‌اند. برای سنجش پنداشت نسبت به عملکرد نهادهای اجتماعی از پاسخگویان در خصوص چهار مقوله موفقیت نهاد خانواده، مساجد و روابط همسایگی پرسش شده است در تمامی موارد مطرح شده میانگین‌های محاسبه شده بیشتر از حد متوسط قرار دارند که در قیاس با حوزه اقتصادی و سیاسی از قوت بیشتری برخوردار هستند.

مذهب با نگرش افراد نسبت به موفقیت خانواده‌ها معنادار است. رابطه مذهب با نگرش افراد نسبت به اعتماد به متولیان مساجد معنادار نیست و همچنین رابطه مذهب با نگرش افراد نسبت نقش مساجد در ایجاد همدلی و انسجام وجود ندارد.

پیمایش سرمایه اجتماعی ۱۳۸۴، ارزیابی و پنداشت از عملکرد و جایگاه نهادهای فرهنگی با پنج پرسش مربوط به موفقیت آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها، حوزه‌های علوم دینی و نیز اهمیت سرمایه‌گذاری در نهادهای آموزشی و علمی و سهم نهادهای دینی در حل مشکلات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.

با توجه به میانگین‌های موفقیت نهادهای فرهنگی در حد متوسط و کمی بالاتر از آن ارزیابی شده است و به لحاظ جایگاه یعنی اهمیت و سهمی که برای این نهادها قائل هستند این جایگاه در بالاتر از حد متوسط قرار دارد.

رابطه معناداری بین مذهب و نگرش افراد نسبت به موفقیت آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها وجود ندارد. پاسخگویان از هر دو مذهب نسبت به موفقیت آموزش و پرورش و دانشگاه خوش‌بین هستند؛ اما مذهب با نگرش افراد نسبت به موفقیت حوزه‌های دینی معنادار است، رابطه میان نگرش افراد نسبت به سهم سرمایه‌گذاری در نهادهای آموزشی و علمی با مذهب معنادار است.

با این همه، با توجه به اینکه برخی از صاحب‌نظران حوزه سرمایه اجتماعی از جمله فوکویاما اعتماد را یک پیامد عملکرد هنجاری می‌دانند که به‌تنهایی سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهد. پس نهادهای فرهنگی از جمله مساجد، مدارس، دانشگاه‌ها و دیگر نهادها که بر شکل‌گیری اعتماد تأثیرگذار بوده است. از سویی، با توجه به اینکه افراد با مذاهب مختلف سنی، شیعه، اقلیت‌های مذهبی در ایران صرفاً در برخی از نهادهای هنجارساز متأثر از مذهب خود بوده‌اند و دیگر

نهادهایی مثل دانشگاه‌ها که افراد تحت آن قرار می‌گیرند، دارای هنجارهای عام می‌باشند. به این خاطر، مذاهب مختلف در ایران در بیشتر متغیرها سرمایه اجتماعی یکسانی داشته‌اند. از سویی رابطه معنادار مذهب با سرمایه اجتماعی در بیشتر معرف‌ها در سال ۱۳۸۴ نسبت به سال ۱۳۹۵ حاکی از این است که، آموزش‌های هنجارساز در اکثر موارد از حالت انحصاری طرفداران مذاهب مختلف به سمت آموزش‌هایی که متأثر از فضاهاى مجازى است و عام و جهانی است، متمایل شده است و تحت این فرآیند پاسخ‌گویان از مذاهب مختلف هم‌سو شده‌اند. یافته‌های این پژوهش همچنین نشان داد که اعتماد مردم به نظام به‌ویژه در شاخص ارزیابی از آینده نظام به سوی بدتر شدن پیش‌بینی می‌کنند، پس نمی‌توان توقع داشت که در آینده مردم با نظام در ابعاد مختلف مشارکت کنند. زیرا اعتمادی به عملکرد نظام در رفع مشکلات در وضعیت فعلی دارند و اعتمادی به آینده نظام ندارند. این وضعیت در هر سه مذهب و حتی در برخی از معرف‌ها در بین پاسخ‌گویان شیعه مذهب که بخش عمده‌ای از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند، بیشتر از دیگر مذاهب است. در جامعه‌ای که بی‌اعتمادی حکم‌فرما است، همدلی، همکاری و تعاون وجود ندارد و آثار و برکات زندگی دسته‌جمعی از میان می‌رود، زیرا افزایش بی‌اعتمادی، احساس عجز انزوا طلبی در جامعه تشدید می‌کند.

زتومکا، معتقد است که اعتماد کردن نوعی استراتژی مهم در مواجهه با شرایط نامعین و کنترل‌ناپذیر آینده است، نوعی طرح آسان‌سازی که افراد را قادر به انطباق با محیط پیچیده اجتماعی و استفاده از امکانات روزافزون آن می‌سازد (زتومکا، ۱۳۸۶، ص ۲۹-۳۰) و از سوی دیگر، اعتماد همکاری را تسهیل می‌کند و هرچه سطح اعتماد در جامعه‌ای بیشتر باشد، احتمال همکاری بیشتری است. پس دولت، باید برای جلب اعتماد برنامه‌هایی تدوین و اجرایی کند وگرنه در بلندمدت با معضل دوری‌گزینی و بی‌تفاوتی مردم مواجه خواهد بود و همچنین زمینه برای رفع نابرابری ذهنی در میان مذاهب دیگر فراهم شود، که نسبت به کارکردهای نظام بی‌اعتماد نباشد.

منابع

۱. آبی‌اغی اصفهانی، سعید (۱۳۹۲)، «طراحی و تبیین مدل مواجهه با سرمایه اجتماعی در سازمان، مطالعه موردی: دیوان محاسبات کشور»، رساله دکتری، پردیس فارابی دانشگاه تهران.
۲. امین‌بیدختی، علی‌اکبر و نوید شریفی (۱۳۹۲)، «دین‌داری و سرمایه اجتماعی، حامی امنیت اجتماعی»، فصلنامه مطالعات اجتماعی، ش ۳۳.
۳. اکبری، امین (۱۳۸۳)، «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی و اجتماعی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۴. امیرپور، مهناز (۱۳۸۶)، «بررسی جامعه‌شناختی میزان اعتماد اجتماعی گروه‌های قومی نسبت به سیاست‌های اجتماعی دولت»، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۵. الوانی، سیدمهدی و علی‌رضا شیروانی (۱۳۸۰)، «سرمایه اجتماعی (مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها)»، فصلنامه مدیریت، ش ۳۳-۳۴.
۶. براتلو، فاطمه و محمد صنایع (۱۳۸۸)، «درآمدی بر سرمایه اجتماعی بر پایه عقلانیت بنی»، فصلنامه پژوهش فرهنگی، س ۱۰، دوره ۳، ش ۶.
۷. پاتنام، رابرت (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: غدیر.
۸. تاج‌بخش، کیان (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، شیراز.
۹. تحقیقی، امیرحسین (۱۳۸۲)، «سرمایه اجتماعی و توسعه نیافتگی تحقیقات»، نشریه اندیشه صادق، ش ۱۱-۱۲.
۱۰. ترک‌زاده، جعفر؛ معصومه محترم و ابوالفضل گائینی (۱۳۹۸)، «چارچوبی برای سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم: یک مطالعه کیفی»، مدیریت سرمایه اجتماعی، ۶(۳)، ص ۴۲۱-۴۴۴.
۱۱. خنیفر، حسین؛ سمیه بابائیان‌مهبادی و فائزه طاهری‌نژاد (۱۳۹۴)، «چیستی نسبت دین و سرمایه اجتماعی با نگره فلسفی»، فلسفه دین، ۱۲ (۱)، ص ۱۷۵-۱۹۶.

۱۲. درخشه، جلال و محسن ردادی (۱۳۹۰)، «کژکارکردهای سرمایه اجتماعی و نقش دین در بهبود آن»، جستارهای سیاسی معاصر، (۱) ۲.
۱۳. رنانی، محسن (۱۳۸۱)، «تناسب در اقتدار»، نشریه دنیای اقتصادی، ش ۱۲ و ۱۴.
۱۴. زتومکا، پیوتر (۱۳۸۶)، اعتماد، نظریه جامعه‌شناختی، ترجمه غلام‌رضا غفاری، تهران: شیرازه.
۱۵. شجاعی‌زند، علی‌رضا (۱۳۸۴)، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۶(۱)، ص ۳۴-۶۶.
۱۶. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۴)، گزارش کشوری سنجش سرمایه اجتماعی کشور، دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز ملی رصد اجتماعی وزارت کشور.
۱۷. شیروانی، علیرضا و مهدی الوانی (۱۳۸۵)، تهران انتشارات مانی، چاپ اول.
۱۸. عیسی نژاد ریوار و همکاران (۱۳۹۳)، «بررسی رابطه باورهای دینی و سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی (مورد مطالعه: روستاهای بخش ایلخچی از توابع استان آذربایجان شرقی)»، توسعه محلی روستایی-شهری (توسعه روستایی) ۶/۲ (پیاپی ۱۱): ۲۹۹-۳۱۸.
۱۹. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۶)، آمریکا بر سر تقاطع، ترجمه؛ مجتبی امیری‌وحید، تهران: نشر نی.
۲۰. فصیحی، امان‌الله (۱۳۸۶)، «دین و سرمایه اجتماعی»، ماهنامه معرفت، ۱۶ (۱۲)، ص ۷۹-۱۰۰.
۲۱. قاسمی، وحید و زهرا امیری‌اسفرجانی (۱۳۹۰ تابستان)، «تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دین‌داری بر سرمایه اجتماعی درون‌گروهی (مطالعه موردی شهر اصفهان)»، جامعه‌شناسی کاربردی، س ۲۲، شماره پیاپی (۴۲)، ش ۲.
۲۲. قاسمی، وحید؛ رضا اسماعیلی و کامران ربیعی (۱۳۸۵)، «سطح‌بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان»، فصلنامه رفاه اجتماعی، س ۶، ش ۲۳.
۲۳. کاظمی‌پور، عبدالمجید (۱۳۸۳)، سرمایه اجتماعی در ایران (تحلیل ثانویه پیمایش‌های ۱۳۵۳-۱۳۸۲)، تهران: انتشارات طرح‌های ملی.
۲۴. کلاتری، عبدالحسین؛ خلیل عزیزی و سعید زاهدزاهدانی (۱۳۸۸)، «هویت دینی و جوانان (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز)»، تحقیقات فرهنگی ایران، پیاپی ۶، ص ۱۲۵-۱۴۱.

۲۵. کتابی، محمود؛ محمد گنجی، یعقوب احمدی و رضا معصومی (۱۳۸۳)، «دین، سرمایه اجتماعی، توسعه اجتماعی فرهنگی»، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، ۱۷ (۲)، ص ۱۶۹-۱۹۲.
۲۶. گنجی، محمد؛ زهرا نعمت‌اللهی و زهرا طاهری (۱۳۸۹)، «رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی در بین مردم کاشان»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۱ (۴).
۲۷. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
۲۸. موسوی، سیدنجم‌الدین؛ رضا سپوند، سلیمان جعفری و افسانه جعفری (۱۳۹۷)، «بررسی نقش دین‌داری در اعتماد و مشارکت اجتماعی دانشجویان دانشگاه لرستان»، مدیریت سرمایه اجتماعی، ۵ (۴)، ص ۶۲۹-۶۴۹.
۲۹. موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵)، «مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۲۳، ص ۳۰-۳۴.
۳۰. موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵)، «طرح بررسی و سنجش سرمایه اجتماعی در ایران»، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، (۲۰)، ص ۹۰-۱۰۴.
۳۱. متوسلی، محمود و علی بی‌نیاز (۱۳۸۰)، «رویکردی به ارزیابی سرمایه اجتماعی در اقتصاد ایران»، مجله برنامه و بودجه، (۷۵)، ص ۱۱۱-۱۲۰.
۳۲. ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱)، «بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دین‌داری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
۳۳. منصور نژاد، محمد (۱۳۸۵)، دین و هویت، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
۳۴. ناطق‌پور، محمدجواد و سیداحمد فیروزآبادی (۱۳۸۴)، «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، جامعه‌شناسی ایران، ص ۱۶۰-۱۹۰.
۳۵. وزارت کشور (۱۳۸۴)، طرح سنجش و تبیین سرمایه اجتماعی در ایران، معاونت اجتماعی وزارت کشور.
36. Beyerlein, Kraig and Hipp, John R. (2005), Social Capital, Too Much of a Good Thing?
37. Burley, D (2010), A Comparative Case Study on the Role of Social Capital in Community Economic Doctor of Education. Faculty of the Graduate School of Education and Human Development of the George Washington University.

38. Candland, Christophen (2000), Faith as social capital: religion and community development in southern Asia. Kluwer Academic publishers, vol 33. Pp 355–374.
39. Glock, C. & R. Stark. (1965), Religion and society in Tension. Chicago: Rand McNally.
40. Kaasa, Anneli (2013), Religion and social capital: evidence from European countries, journal International Review of Sociology Revue Internationale de Sociologie, vol 23, Issue 3
41. King Ebstyne P and Furrow JL (2004), Religion as a Resource for Positive Youth Development Religion, Social Capital, and Moral Outcomes. Center for Research in Child and Adolescent Development, Graduate School of Psychology, Fuller Theological Seminary, USA
42. L. Epley Jennifer (2010), Religion and politics in contemporary Indonesia. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Political Science) in The University of Michigan.
43. Lenski, G. (1961). The Religious Factor. Garden City. NY: Doubleday
44. Lim, Chaeyoon, and Robert D. Putnam (2010), Religion, Social Networks, and Subjective Well Being. American Sociological Review 75(6): 914–933.
45. Putnam, R. D. (2000), Bowling Alone: the collapse and revival of American community, Simon and Schuster, New York.
46. Putnam, Robert (1993), making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press, Princeton.
47. Williams, P. J. and Loret P.F. (2007), Religion and Social Capital among Mexican Immigrants in Southwest Florida, Latino Studies. 5(2), 233–254.
48. Worms, Jean–Pierre. (2004), Old and New Civic and Social Ties in France. In , in Robert Putnam (Ed.) Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society. Oxford, UK: Oxford University Press.